

KOLONIZAČNÍ SNAHY VLADISLAVA JINDŘICHA A PŘEMYSLA OTAKARA I. NA SEVERNÍ MORAVĚ

Josef Večeřa

V první polovině 13. století dochází k zakládání nejstarších měst (Bruntál, Uničov). Dosud se předpokládalo, že jejich zakládání souviselo s těžbou zlata. Srovnáním privilegií, nerostného bohatství v okolí těchto měst i vzájemné polohy se zdá, že prioritním záměrem k založení Bruntálu „na zeleném drnu“ byla spíše strategická poloha na okraji hraničního hvozdu a tudíž se nejednalo původně o horní město, i když výskyt zlata v okolí mohl hrát také svoji roli.

klíčová slova: městská práva – míle – nerostné bohatství – Uničov – Bruntál

COLONIZATION ATTEMPTS OF VLADISLAUS HENRY AND OTTOKAR OF BOHEMIA I IN NORTH MORAVIA

In first half of 13th century the oldest towns in Czech lands are founded (Bruntál, Uničov). So far their founding was assumed to be associated with gold mining. As a result of confrontation of privileges, mineral resources in surroundings of those towns and their relative position it seems that a priority intention of founding Bruntál “on green turf” was rather a strategic position at the edge of a border wood. Therefore, it was not originally a mining town; however, a discovery of gold in the surroundings may also have had its role.

key words: town rights – mile – mineral resources – Uničov – Bruntál

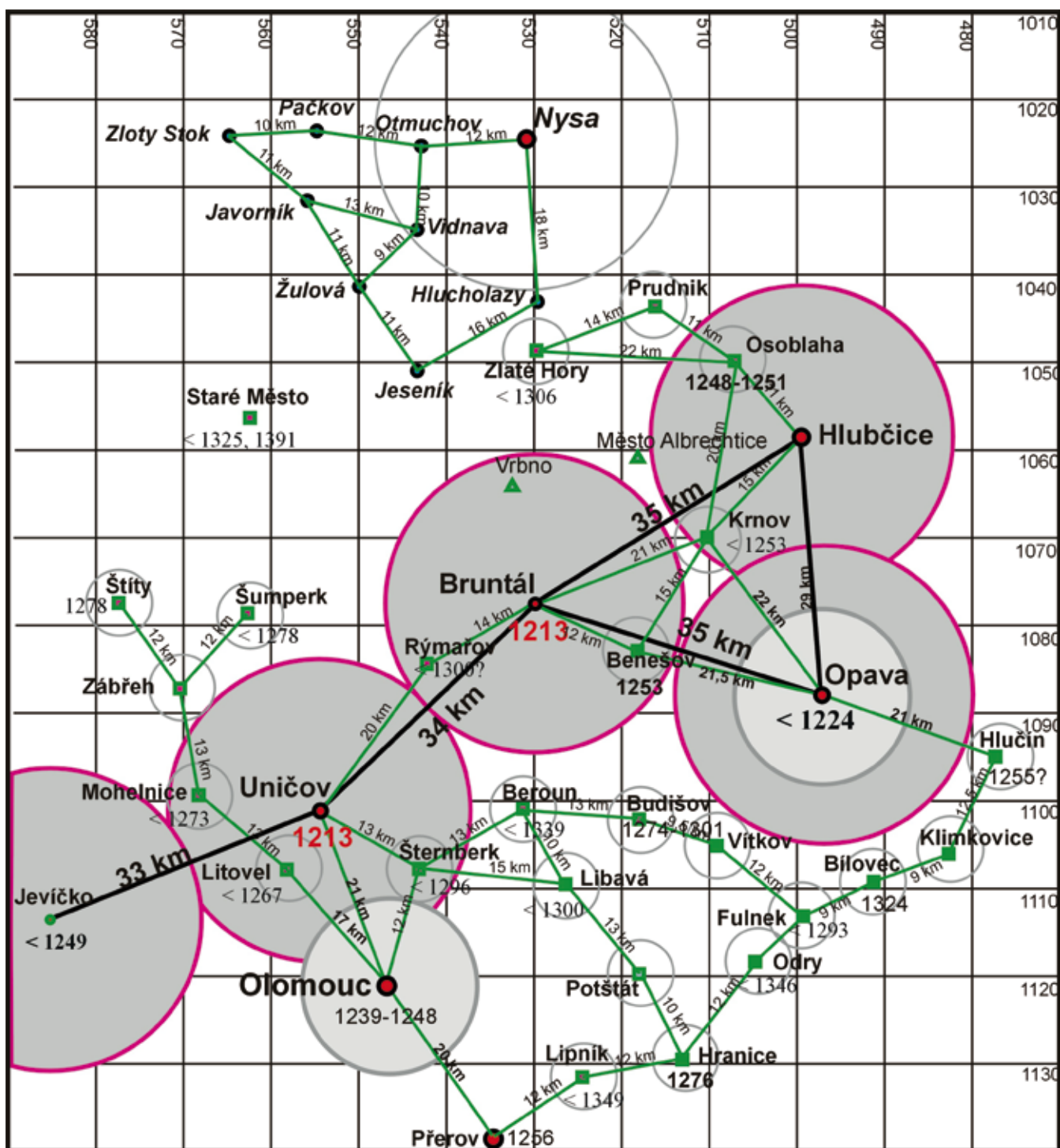
Na konci 12. století se v Německu objevila první městská práva. V roce 1188 je vystavil pro Lübeck panovník Fridrich I. Barbarossa a ve stejném roce pro Magdeburg tamní arcibiskup Wichman. Do našich zemí, stejně jako na území dnešního Polska, pronikalo podél pásma sudetských hor zejména magdeburské městské právo (Zlotoryja 1217).

V oblasti severní Moravy a Slezska proběhla první vlna zakládání měst na začátku 13. století. Iniciátorem byl markrabě Vladislav Jindřich. Pravděpodobně kolem roku 1213 byla vystavena první městská privilegia pro tehdy nejvýznamnější sídelní jednotky podél hraničního hvozdu. Byly jimi na severu Hlubčice, které byly od druhé poloviny 12. století součástí Moravy, a na jižní straně hraničního hvozdu Uničov, jehož okolí bylo dlouhodobě důležitou základnou pro získávání a zpracování železných rud (latén – Brničko, raný středověk – Želechovice) a dále k jihu i Jevíčko, ležící na významné komunikaci do Čech. Pokrytí hraničního hvozdu a snaha o jeho osídlení byla završena založením nového města – Bruntálu, který byl vysazen na poloviční vzdálenosti mezi Hlubčicemi a Uničovem, což mohl být hlavní důvod zvolení místa lokace. Tím byl celý hraniční hvozď lemován městskými centry, které se měly stát správním i hospodářským zázemím k dalšímu osídlování tohoto příhraničí. Důležitým podnětem mohlo být i posílení královského vlivu v pohraničních panstvích. Vzájemná vzdálenost jednotlivých hraničních městských center byla okolo 35 km (obr. 1), ale vymezený prostor vlivu se spíše řídil geografickými fenomény, jak je uvedeno v listině Přemysla Otakara I. z roku

1234 pro Uničov, kde je rozsah území omezen na západě českou hranicí, na severu řekou Moravicí a na východě řekou Bystřicí. (*Sunt autem termini eiusdem uille. a metis Boemie usque ad dimidium flumen quod Morauiz nuncupatur. et ab eodem flumine ad aliud flumen dimidium quod Biztrize uocatur. et omne genus metallorum intra predictos terminos ad ipsam uillam saluo iure nostro dinoscitur pertinere.*) (CDB III, sv. 1, č. 76).

Do stejného období (první polovina 13. století) náleží ještě zavedení městského práva v Opavě (před rokem 1224), která je od Bruntálu opět vzdálena 35 km a od Hlubčic 29 km. S menším časovým zpožděním bylo městské právo dáno i Olomouci (1239–1248). Jisté zpoždění mohlo být způsobeno tím, že Olomouc představovala správní i hospodářské centrum i bez městských privilegií. Na první vlnu zakládání měst pravděpodobně navazovala vlna výstavby hradů v pohraničních oblastech, která měla zajistit bezpečnost stezek, ale i osídlování nových vykloučených území.

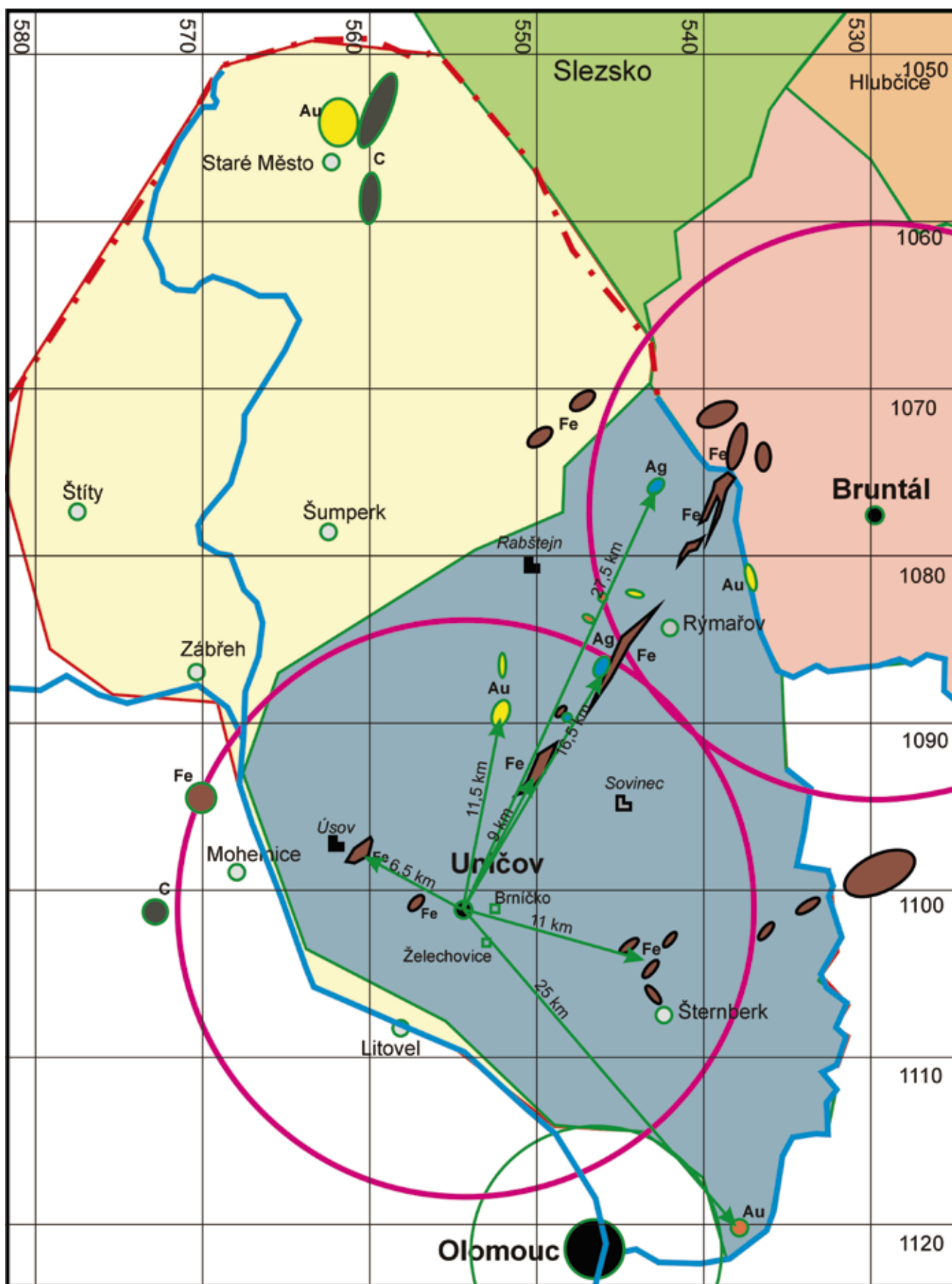
Po smrti Vladislava Jindřicha (1222) byla jednotlivá privilegia potvrzena nebo doplněna Přemyslem Otakarem I. Po ničivých nájezdech v letech 1241 a 1253 došlo k výraznému úbytku obyvatelstva. To mohlo urychlit druhou kolonizační vlnu ve druhé polovině 13. století, která byla již spíše v režii jednotlivých majitelů panství. Během této kolonizační vlny byla zakládána nebo jmenována města v hustější síti asi 10–15 km a začalo se významněji uplatňovat tzv. mílové právo, poprvé zmíněné v listině Přemysla Otakara I. pro Opavu z roku 1224. Zajímavé je, že nově zakládána města v okolí hlavních měst (Opava a Olomouc) jsou až ve vzdálenosti přibližně 20 km.

Obr. 1: Městská centra 13. století a jejich vzájemné vzdálenosti

V žádném privilegii s mílovým právem není uvedena délka míle, a tak není zcela jasné, o jakou vzdálenost se jednalo. Odhady se pohybují v rozsahu 7,5–15 km. Často uváděné vzdálenosti 10–15 km nemají oporu ve známých délkových jednotkách, ale odpovídají více hustotě nově zakládaných měst. Historicky doložená je česká míle (7530 m = 4200 sáhů). Podobné hodnoty mají zeměpisná míle (7420 m) nebo vídeňská (7586 m) (Alberti 1957). V úvahu by mohla přicházet, při předpokladu vlivu římského práva na prvotní právní předpisy ve střední Evropě, i obdoba římské míle (1483 m = 1000

dvojkroků). Pro míli v rozsahu 1,5 km by mohlo svědčit mílové právo uničovského bělidla, které se stanovovalo na okruh 3 mílí (CDM XII, č. 49). Při velikosti míle 1,5 km se jedná o území 4,5 km, v případě české míle již o okruh 22,5 km, což je vzdálenost mezi Uničovem a Olomoucí. Je důležité si uvědomit, že působnost městského práva nemusí odpovídat mílovému právu, které je pouze částí městských práv a to ještě pouze jako prostředek k potlačení hospodářské konkurence v nejbližším okolí. Týká se většinou krčem, později jen vaření piva, případně vybrané řemeslné výroby.

Obr. 2: Předpokládaný správní obvod Uničova v první polovině 13. století s vyznačenými hlavními doly

UNIČOV

Územní rozsah pravomocí města Uničova

Západní hranice s Čechami není přesně známa, ale lze předpokládat, že probíhala přibližně v místech novější hranice – tedy asi 35 km od Uničova. V této části byla v rámci druhé vlny zakládání měst (druhá polovina 13. století) založena města Šumperk, Štítý a Staré Město. Kolonizační úsilí Uničova do této vzdálenosti pravděpodobně nestačilo zasáhnout. Severní hranici měla tvořit řeka Moravice, která i v pozdější době tvořila hranici mezi Moravou a Slezskem. Vzdálenost od Uničova činí asi 30 km. Východní hranicí byla řeka Bystřice, která je vzdálená od Uničova asi 23 km. Jižní hranice není specifikována. Důvodem může být účel vydaného městského práva směřující k pobídkám dalšího rozšíření osídlení, které směrem k jihu bylo již poměrně husté Olomouc – Litovel – Mohelnice).

Nerostné bohatství

V obvodu města Uničova se vyskytují ložiska železných, stříbrných a zlatých rud. Nejbližší k vlastnímu městu jsou ložiska železných rud mezi Uničovem a Úsovem. Jedná se o dobře zpracovatelné rudy tvořené hlavně limonitem a hematitem. Lehká zpracovatelnost byla využívána již v pravěku (latén) a také ve slovanském období – baterie železářských pecí u Želechovic. V první polovině 13. století byla tato ložiska jistě známa a pravděpodobně jimi nebylo myšleno povolení k vyhledávání a těžbě uvedené v privilegii z roku 1234, neboť v té době železné rudy nepatřily k regální kovům a tak jejich těžba a zpracování byla výhradně v pravomoci majitele panství. Podobná situace se mohla týkat obdobných železodrudných ložisek u Šternberka (ve vzdálenosti 11 km). Jejich využití bylo spíše v kompetenci pánů ze Šternberka, i když primární prospekce mohla souviset s Uničovem.

Hlavním zájmem povolené hornické činnosti měly být jistě regální kovy (zlato, stříbro), na něž se mohla vztahovat poznámka o zachování markraběcích práv. Proto lze očekávat hlavní směr prospektorské činnosti na území severně od Uničova. Ve vzdálenosti 11,5 km se nacházejí na řece Oskavě zlatonosné rozsypy. Zvláště u Břevence, v místech, kde řeka Oskava opouští hornatý terén, byly z Uničova dobře dostupné a lehce objevitelné. Možná právě nález tohoto zlata se stal impulzem k doplnění městských privilegií v roce 1234 a odstartoval rozsáhlou prospekci rud severním směrem. Další, plošně malé rozsypy zlata se vyskytují i u Janovic a v oblasti Kamenné hory a Stříbrných Hor, kde se našla i menší ložiska zlatonosných křemenných žil. Mnohem větší význam měl však objev ložisek stříbrných rud u Horního Města a později na Soukenné.

Asi 9 km severně od Uničova začíná pruh devonských hornin s ložisky železných rud, vázaných na bazické vulkanické horniny a pokračující přes Horní Město a Dolní Moravici až k Malé Morávce (až 30 km od Uničova). V oblasti Horního Města (16,5 km od Uničova) a méně i u Rudy u Rýmařova jsou zastoupeny i kyselé členy devonského vulkanismu, na které jsou vázány polymetalické rudy se stříbrem. O významu zdejších dolů svědčí fakt, že byly až do druhé poloviny 16. století v držení krále, který je pouze propůjčoval. S objevem drahých kovů pravděpodobně souvisí založení hradu Rabštejna, který se stal střediskem zdejšího panství a svou polohou přímo kontroloval přístupovou cestu podél řeky Oskavy k ložiskům zlata. K zajištění stříbrnosných dolů v Horním Městě a hlavně ke zpracování zdejších železných rud, případně i zlata vyrýžovaného v okolí Janovic, byl ve vzdálenosti 5 km pravděpodobně založen Rýmařov. Ten se pak mohl stát opěrným bodem k další prospekci severním směrem, kde se nacházely železné rudy u Dolní Moravice a hlavně stříbrné rudy na svazích Soukenné (27,5 km od Uničova, 8 km od Rýmařova a 9 km od Rabštejna).

BRUNTÁL

Územní rozsah pravomocí města Bruntálu

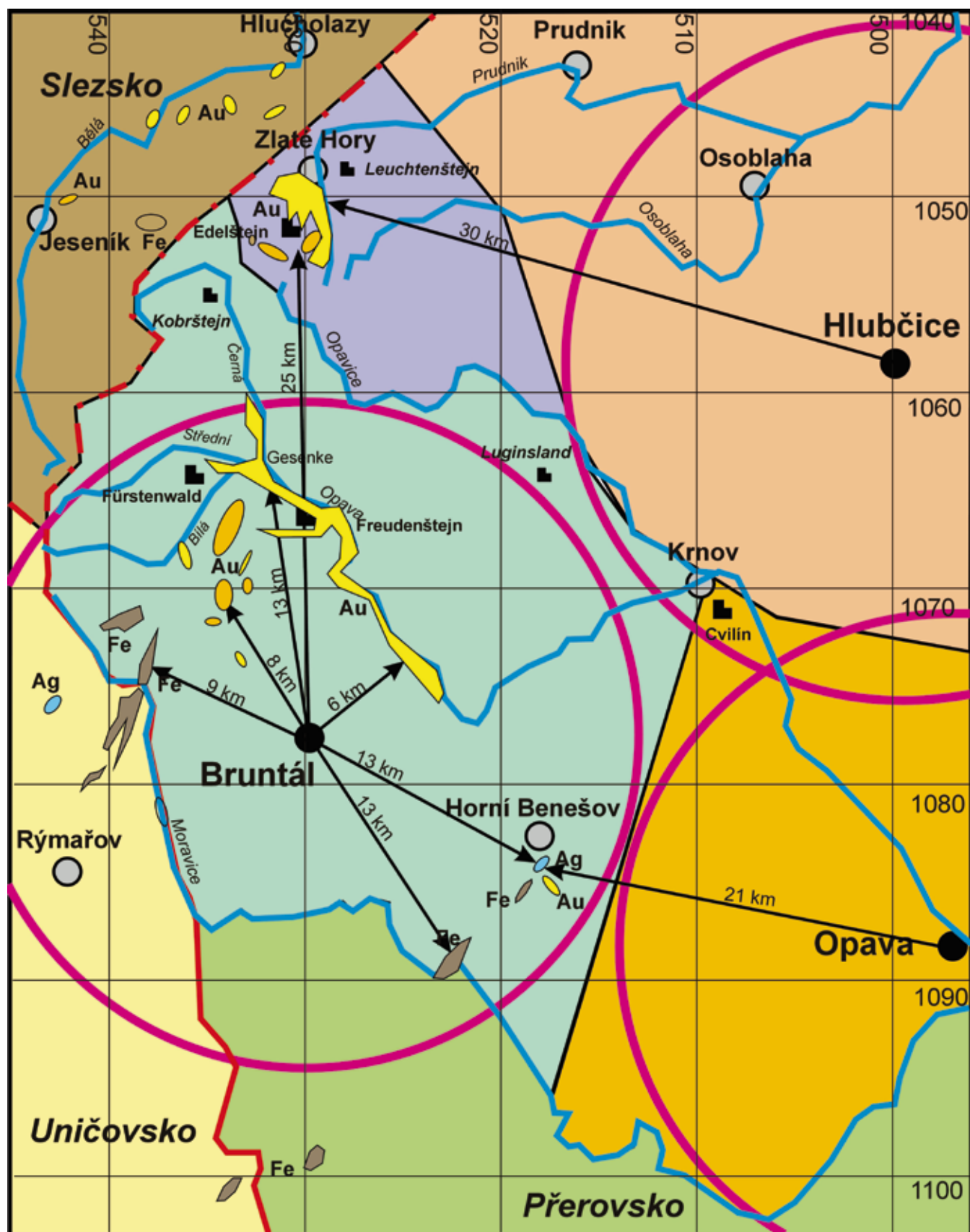
Bruntál byl vysazen jako město na zeleném drnu a pravděpodobně jako první, neboť se stalo odvolacím pro všechna další města obdarená magdeburským městským právem na Moravě, včetně Opavy a Uničova. Hlavní rolí Bruntálu bylo vytvořit zázemí pro osídlení a ochranu pohraničního území. Tomu bylo pravděpodobně podřízeno i místo založení, které leželo stranou od předpokládaných hlavních obchodních stezek i mimo důležité vodní toky, ale ve strategické poloviční vzdálenosti mezi Uničovem a Hlubčicemi, příp. Opavou. Jižní hranici spravovaného území tvořila řeka Moravice a západní zemská hranice s polským Slezskem. Pravděpodobně do sféry Bruntálu náleželo i okolí Zlatých Hor s významnými ložisky zlata. Hlubčice byly spíše orientovány na zemědělskou kolonizaci. Od Města Albrechtic byla hranicí zřejmě řeka Opavice. Po založení Krnova připadly Zlaté Hory správně pod Krnov. Východní hranice s Opavskem je neznámá. V její blízkosti se nachází Horní Benešov s ložisky stříbra, železa a snad i zlata. Zda patřily tyto doly do sféry Bruntálu, vzdáleného 13 km, nebo Opavy, vzdálené 21 km, není zcela jasné. Ve 14. století byly zdejší doly spíše pod vlivem Opavy, ale původní prospekce je reálnější z Bruntálu.

Nerostné bohatství

Stejně jako v případě Uničova, i v širším okolí Bruntálu se vyskytují železné, zlaté a stříbrné rudy. Výrazně převažují ložiska zlata. Stříbrné rudy se vyskytují pouze východně od Bruntálu u Horního Benešova, vzdáleného 13 km. V blízkosti Horního Benešova se vyskytují i železné rudy a pravděpodobně zde byly i drobné rozsypy zlata. Celkově lze všechna tato ložiska považovat za malá, i když v polovině 13. století byla pravděpodobně těžena. Odráží se to ve vyjmutí některých osad (Jamník, Hvozdnice Rudelsdorf, Hartmannsdorf), na nichž lze předpokládat výskyt rud, z pravomoci nově založeného města – Horního Benešova (1253), i když tyto osady jsou v jeho těsném sousedství (Večeřa – Večeřová 2011). Hlavní prospektorská a kolonizační aktivita z Bruntálu směřovala k severozápadu, do oblasti Andělské Hory a Vrbna pod Pradědem. Počátky prospekce vedly po vodních tocích s významnými rozsypy zlata. Nejvýznamnější rozsypy zlata jsou od Nových Heřmínov (6 km od Bruntálu) po Vrbno pod Pradědem (13 km od Bruntálu). Druhá cesta k objevu primárních zlatých rud mezi Vrbnem a Andělskou Horou mohla vést po Černém potoce a posléze Starou vodou až k Suché Rudné (8 km od Bruntálu). Ložisko v Suché Rudné bylo již částečně vytěženo, neboť se zde našly zbytky rýžovníckých splavů a v jejich blízkosti uhliky, u nichž bylo stanoveno stáří 3500 let. Stejně jako v případě Uničova lze předpokládat založení hradu nebo osady v blízkosti dolů. Mohl jím být hrad Freudenstein nebo Fürstenwalde, ale také dnes neznámá osada Gesenke.

Asi 9 km západně od Bruntálu pokračují železodrudná ložiska od Dolní Moravice. I když se jedná o bohaté železné rudy, nebyly v polovině 13. století pravděpodobně využívány. Jedná se totiž většinou o hůřetavitelné magnetitové rudy a tehdejší hutní výroba dávala přednost lehceji tavitelným limonitovým nebo hematitovým rudám, které se vyskytovaly opět 13 km jihovýchodně od Bruntálu, u Čabové.

Pro panovníka mnohem zajímavější byl však prostor nejvýznamnějšího ložiska zlata na Moravě a v českém Slezsku – Zlatých Hor. Prostor je vzdálen 25 km od Bruntálu a 30 km od Hlubčic a mohl být objeven prospektory, postupujícími proti toku Osoblahy a následně Prudniku, nebo také jdoucími proti toku Opavice od Krnova, již před naším letopočtem (latén?). Na počátku 13. století se zlato těžilo z rozsypů u blízkých Hlucholaz. Informaci máme doloženou stížností vratislavského biskupa na markraběte moravského z roku 1222, který údajně násilně zabral majetky, na nichž se rozkládaly doly na zlato. Spory na této části hranice s polským Slezskem nebyly zřejmě ojedinělé, a tak zde byla vystavěna řada hradů, jimž vévodil největší slezský hrad – Edelštejn. V jeho podhradí byla založena pravděpodobně původně hornická osada Cucmantel – pozdější město Zuckmantel – Zlaté Hory. Statut města získaly Zlaté Hory až před rokem 1305, tedy v rámci druhé vlny zakládání měst.

Obr. 3: Předpokládaný správní obvod Bruntálu v první polovině 13. století s vyznačenými hlavními doly

ZÁVĚR

Na základě výše uvedených údajů se můžeme pokusit o pracovní hypotézu kolonizace moravsko-slezského pomezí ve 13. století. Kolonizace probíhala pravděpodobně ve dvou vlnách. První se odehrála okolo roku 1213. Byla v režii markraběte Vladislava Jindřicha a jejím hlavním cílem bylo posílení zázemí v hraničním pásmu. Jednotlivá centra (Hlubčice, Bruntál, Uničov, Opava, Jevíčko?), vzájemně vzdálená 35 km, se měla stát středisky, z nichž měl být kolonizován a také chráněn hraniční hvozď (preseka). Původní znění těchto nejstarších privilegií se nedochovalo, takže se můžeme pouze dohadovat, zda jejich součástí byly i pasáže týkající se nerostného bohatství, nebo se tyto pasáže objevily až v pozdějších potvrzeních v režii Přemysla Otakara I., který si jimi pojišťoval svá práva, vyplývající z horního regálu.

Před polovinou 13. století došlo vlivem nájezdů mongolských hord a morových epidemií k výraznému úbytku obyvatel. To byl jeden z hlavních impulzů druhé vlny kolonizace, která byla v režii majitelů panství. Vznikla tak síť městských center ve vzájemné vzdálenosti 10–15 km, zvláště podél hlavních komunikací. Nezanedbatelnou součástí této vlny kolonizace bylo posílení hospodářského vlivu městských center, k čemuž bylo častěji využíváno tzv. mílové právo. Hlavní správní centra (Olomouc, Opava) měla plochu svého vlivu téměř dvojnásobnou. Okolní města byla založena většinou až ve 20 km vzdálenosti od nich (což je dobře patrné zejména u Opavy).

LITERATURA

- Alberti, H. J. (1957):* Mas sund Gewicht Geschichtliche und tabellarische Darstellung von den Anfängen bis zur Gegenwart. – Akademie Verlag. Berlin
- Bakala, J. (2002):* Moravskoslezské pomezí v proměnách 13. věku. Výbor z článků a studií. – Maticе moravská, 558 s. Brno
- Večeřa, J. – Večeřová, V. (2011):* Stručná historie těžby polymetallických rud a železa v Hornobenešovském revíru. Uhlí – Rudy – Geologický průzkum, roč.18, č. 6, s. 15–19. Praha
- CDB: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I ss.* G. Friedrich et al. edd. Pragae 1904 ss.
- CDM: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae I–XV.* A. Boczek et al. edd. Olomucii – Brunae 1836–1903.